

Actual problems of social and humanitarian sciences
Актуальные проблемы социальных и гуманитарных наук

Ijtimoiy-gumanitar fanlarning dolzarb muammolari

9/s (3) 2023

2023

SCIENCEPROBLEMS.UZ

**ИЖТИМОЙ-ГУМАНИТАР ФАНЛАРНИНГ
ДОЛЗАРБ МУАММОЛАРИ**

№ 5/9 (3)-2023

**АКТУАЛЬНЫЕ ПРОБЛЕМЫ СОЦИАЛЬНО-
ГУМАНИТАРНЫХ НАУК**

ACTUAL PROBLEMS OF HUMANITIES AND SOCIAL SCIENCES

ТОШКЕНТ-2023

<i>Матюсупов Бунёд</i> АҚЛИ ТЕХНОЛОГИЯЛАРДАН ТУРИЗМ ДЕСТИНАЦИЯЛАРИ ВА ШАҲАРЛАРДА САМАРАЛИ ФОЙДАЛАНИШ.....	1114-123
<i>Мухитдинова Камола Алишеровна</i> ИҚТИСОДИЁТДА ИНВЕСТИЦИОН ФАОЛИЯТИ ВА УНИ БЕЛГИЛОВЧИ ОМИЛЛАР	124-131
<i>Ҳакимов Ҳакимжон</i> ДАВЛАТ ҚИММАТЛИ ҚОҒОЗЛАРИ БЎЙИЧА ДАРОМАДЛИЛИК ЭГРИ ЧИЗИҒИНИНГ ШАКЛЛАНИШ ХУСУСИЯТЛАРИ.....	132-141
<i>Achilova Ramziya A'zamovna</i> ISHCHI KUCHI VA UNING BANDLIGI	142-149
<i>Nasriddinova Dildora Shukrullayevna</i> OLIY TA'LIM XIZMATLARI BOZORIDA MARKETING TADQIQOTLARINI TAKOMILLASHTIRISH VA MODELLARINI YARATISH	150-157
09.00.00 – ФАЛСАФА ФАНЛАРИ	
<i>Hayridinov Abbosxon Anvarovich</i> YOSHLAR ORASIDA MAFKURAVIY TAHIDDLARNI OLDINI OLISHDA HUQUQ TARTIBOT ORGANLARINING VAZIFALARI	158-162
<i>Jurayev Alisher Tulqinboyevich</i> TA'LIMGA OID DAVLAT SIYOSATINI AMALGA OSHIRISHDA ZAMONAVIY YONDASHUVLARNING IJTIMOY AHAMIYATI.....	163-170
<i>Bekbaev Rayf Rustomovich</i> ТРАДИЦИОНАЛИЗМ В ФИЛОСОФИИ КОНФУЦИАНСТВА.....	171-176
<i>Qayumova Aziza Toshmuradovna</i> IBN XALDUNNING SOSIOLOGIK QARASHLARINI O'RGANISHNING METODOLOGIK JIHATLARI	177-183
<i>Shokirov Mubin Rustamovich</i> MILLIY O'ZLIKNI ANGLASHDA TARIXIY TAFAKKUR MADANIYATINING O'RNI VA AHAMIYATI	184-188
<i>Нуруллаева Зулхумор Сидаматовна</i> МАҚОМ САНЪАТИ БАДИИЙ-ЭСТЕТИК ХУСУСИЯТЛАРИНИНГ ФАЛСАФИЙ ТАҲЛИЛИ	189-193
<i>Наврўзова Гулчеҳра Нигматовна</i> “ҲУШ ДАР ДАМ” МОҲИЯТИ: МЕТАФИЗИК ТАҲЛИЛ	194-199
<i>O'razov Bobir Baxtiyorovich</i> IJTIMOIY DAVLATNING NAZARIY VA METODOLOGIK ASOSLARI: VUJUDGA KELISH SHARTLARI, BELGILARI VA FUNKSIYALARI	200-204
10.00.00 – ФИЛОЛОГИЯ ФАНЛАРИ	
<i>Xolmatova Malika Ibadullayevna</i> AD'EKTIVLI IDIOMALAR: QO'LLANILISHI, KELIB CHIQISHI VA MADANIY AHAMIYATI TAHLILI.....	205-209

Наврўзова Гулчехра Нигматовна
Бухоро муҳандислик-технология институти
“Ижтимоий фанлар” кафедраси профессори,
фалсафа фанлари доктори
email: premium.progress@mail.ru

“ХУШ ДАР ДАМ” МОҲИЯТИ: МЕТАФИЗИК ТАҲЛИЛ

Аннотация. Мақолада Нақшбандия таълимотининг “Хуш дар дам” тамойили метафизик методология асосида таҳлил этилган. “Хуш дар дам” тушунчасининг асосий категорияси нафасни бутун борлиқ билан уйғун ўрганиб, илоҳий хусусиятга эга эканлиги ва инсон вужудига ҳаво билан бирга илоҳий нур ва қувватлар кириши асосланган.

Калит сўзлар: Нақшбандия, “Хуш дар дам”, нафас, илоҳий, нур, файз, ҳаво.

Navruzova Gulchehra Nigmatovna
Doctor of Philosophical Sciences, Professor.
Bukhara Engineering Technological Institute

ESSENCE OF “KHUSH DAR DAM”: METAPHYSICAL ANALYSIS

Abstract. The article analyzes the principle of "Hush dar dam" of the Naqshbandi doctrine based on metaphysical methodology. The main category of the concept of "hush dar dam" is based on the fact that the breath has a divine nature by studying it in harmony with the whole being, and divine light and energies enter the human body along with the air.

Key words: Naqshbandiya, "Hush dar dam", breath, divine, light, grace, air.

Наврузова Гульчехра Нигматовна
Профессор кафедры «Общественных наук»
Бухарского инженерно-технологического
института, доктор философских наук

СУЩНОСТЬ “ХУШ ДАР ДАМ”: МЕТАФИЗИЧЕСКИЕ АНАЛИЗ

Аннотация. В статье анализируется принцип «Хуш дар дам» учения Накшбанди, основанный на метафизической методологии. Основная категория понятия «Хуш дар дам» основана на том, что дыхание имеет божественную природу, изучая его в гармонии со всем существом, а божественный свет и энергии входят в тело человека вместе с воздухом.

Ключевые слова: Накшбандия, «Хуш дар дам», дыхание, божественное, свет, благодать, воздух.

DOI: <https://doi.org/10.47390/SPR1342V3SI9Y2023N27>

Кириш. Инсон камолотида тасаввуф таълимотининг алоҳида ўрни бор. Тасаввуф фалсафасининг ўзига хос қуйидаги асосий категориялари мавжуд: инсон, тана, руҳ, жон, нафс, нафас, ақл, қалб, зикр, мақом, ҳол, зоҳир, ботин, вужуд, комил инсон, вақт, тавҳид, олам, амр, халқ, олами акбар, олами асфар, илм, зоҳир илми, ботин илми, ладун илми, яқин илми, фаросат, хусни хулқ, тариқат, маърифат, ҳақиқат. Буларнинг кўпи ҳақида

тадқиқотлар олиб борилган бўлсада, аммо нафас тушунчаси етарли ўрганилмаган. Ҳолбуки тасаввуфда нафас тушунчаси асосийдир. Бу тушунчанинг мазмун-моҳиятини билиш инсон камолоти учун ниҳоятда зарурдир.

Нақшбандия таълимотида “Ҳуш дар дам” рашҳа-ҳаётбахш ўғитини таҳлил ва тавсифида нафас тушунчасининг моҳияти етарли даражада очилмаган. Бу вазифани мукаммал бажариш учун метафизик таҳлил зарарлиги маълум бўлди. Мақолада шу методология асосида муаммони таҳлил этиш ва асослашга ҳаракат қилдик.

Адабиётлар таҳлили ва методология. Нақшбандия таълимотининг асосий тамойили бўлган 11 рашҳанинг биринчиси “Ҳуш дар дам” ҳаётбахш ўғитидир.[1,2,5,6,11,12,13,14,16,17] “Ҳуш дар дам” рашҳасининг фалсафий таҳлиliga махсус эътибор берилган.[4:161-176,10:65-75] Монографиянинг 4.2. банди “Ҳушёрлик - уйғунлик йўли” деб аталади ва унда “Ҳуш дар дам” тамойили нафас олиш жараёни сифатида батафсил таҳлил этилган. Бу рашҳа Нақшбандия йўлини хушёрликка асосланган меъёردаги камолот йўли бўлишига асос бўлади.

“Ҳуш дар дам” тамойили инсон ҳаёти асоси нафас эканлиги масаласи сифатида таҳлил этилган. [7:3-10] “Ҳуш дар дам” тамойилининг фалсафий таҳлили, [9:171-173] унинг билиш жараёни билан боғлиқ бўлган янги қирраси, яъни нафас олиш жараёнининг интуитив билишга таъсири, бутун олам тебранишлари билан боғлиқлиги таҳлил этилган. [8:42-44,15]

Шайх Ҳаким Моуниддин Чиштий сўфиёна даволанишга бағишланган асарининг 11 қисми “Вселенная дыхания” – “Коинот нафаси” деб аталади ва унда нафасни илоҳийлиги масаласи ёритилади. [18:147-151] Сўфийлик инсонни энг олий ҳад даражасига юксалишига ёрдам беради. Тана, ақл, руҳнинг ҳақиқий саломатлигига эришиши нафас масаласига жуда ҳам боғлиқ.

Нафас масаласи “Ҳуш дар дам” тамойилининг асосини ташкил этади. Бу масалани тарихийлик ва мантиқийлик, қиёсий таҳлил каби услублар билан бирга метафизик методология асосида таҳлил этишга ҳаракат қилдик.

Муҳокама. Қуръони каримнинг 15. Ҳижр сурасининг 28-29-оятларида шундай ёзилган: “(Эй Муҳаммад) эсланг, Раббингиз фаришталарга: “Мен (асли) қора балчиқдан (олиб) қурилган лойдан инсон яратувчиман. Бас, уни тиклаб, ичига Ўз (даргоҳимдаги) руҳимдан киритганимда, сизлар унга сажда қилган ҳолингизга йиқилдингиз!” – деди”. [19:263] Бу оятлар инсон ва Оллоҳ ўртасидаги яралиш муносабатини очиб беради. Оллоҳ айтмоқдаким, инсонни қурилган балчиқ лойдан ясаб, унга ўз даргоҳидан руҳини киритган. Мантиқан маълум бўладики, Оллоҳ инсон танасига нафаси орқали руҳини киритган ва унга ҳаёт бағишлаган. Демак, инсон танасининг асли тупроқ ва сув аралашмаси бўлган балчиқдан иборат бўлиб, у олов ва ҳаво таъсирида қурилган. Маълум бўладики, инсон танасини Оллоҳ тўрт унсурдан яратган ва танага жон киритиб, ҳаёт бағишлаш учун унга Оллоҳ ўз даргоҳидан руҳини нафаси билан киритган. Оллоҳ 29-оятда “нафахтуху” сўзини ишлатиб руҳни нафаси билан киритганини таъкидлаган.

Оллоҳ ўз руҳини одам танасига уфуришини нафас ибораси билан айтган. Бу билан ўз нафаси орқали инсонга руҳини киритиб, жон ато этганини маълум қилмоқда. “Ҳижр” сурасининг бу оятлари инсон нафаси илоҳий моҳиятга эгалигидан, инсон руҳи Оллоҳдан эканлигидан ва инсон ҳаётини Оллоҳ берганидан далолат беради.

Инсон учун илоҳий моҳиятга эга нафаснинг таҳлил этган олимнинг қуйидаги фикрлари келтирилган:

1. Нафас - Оллоҳ изнини элтувчи, ташувчидир.
2. Нафас - юракдан қалб орқали илоҳий зоту сифатларни ақл, тана ва нафснинг турли марказларига етказди.
3. Нафас - тана асослари орасидаги мувозанат ва уйғунликнинг манбаидир.
4. Нафас - ҳаётбахш заррачаларни танани ташқи муҳитидан ички психологик муҳитга киритади. [18:147]

Натижалар. Биз “Хуш дар дам” тамойили ҳақидаги аввалги тадқиқотларимизда нафасни вужудга кислородни киритиш жараёни сифатида муҳокамасига эътибор қаратган эдик. Шу билан нафас олиш жараёнининг таҳлилида нафас олишга ёрдам берувчи тана аъзоларининг аҳамияти, вазифалари, кислороднинг танага таъсирини ёритишга диққатни қаратган эдик. Кейинги узоқ йиллик таҳлил ва мулоҳазалар асосида аввалги фикрларимиздаги кемтиклик томонларини аниқладик. Метафизик таҳлил асосида қуйидаги янги фикрларга келдик:

1. Нафас бу энг олий илоҳий неъматлардан бири бўлган атмосферадаги ҳавони вужудимизга кириб, физиологик жараёнларни меъёрида келтирадиган асосгина эмас, балким Оллоҳнинг изну иродаси ва ҳукмини қалбга етказувчи восита экан. Чунки нафас олиш жараёнида кислород билан бирга илоҳий қувват, нур ва файз ҳам киради.

Аввалги тадқиқотларимизда нафасни таҳлилида инсонни коинотнинг бир қисми эканлиги ва нафас бу атмосфера ҳавосини инсон вужудига кириш жараёни сифатида тавсиф этганмиз. Метафизик методология асосида инсон бутун борлиқнинг бир қисми эканлиги аён бўлади. Табиат борлиғидан ташқари Амр олами - Оллоҳ Амри билан яратилган Улуҳият, Жабарут, Малакут каби лозамон – вақтдан, замондан ташқари ва ломакон - макондан ташқари оламлар борлиги ҳамда уларнинг инсон камолотига таъсири аниқланди. Бу оламлар нуру файзининг нафас орқали инсон вужудига кириши нуқтаи назари асосида ёндашиб “Хуш дар дам” тамойилини таҳлил этдик. Қуръони Карим тафсиридан маълум бўладики, бутун борлиқда Оллоҳ изнисиз бирор нарса амалга ошмайди. Оллоҳ нафасимиз орқали ўз изнини бизга етказди ва шунга уйғун вужудда рағбат, куч-қувват ҳосил бўлади. Инсон нафас олиш билан илоҳий изнни қабул этади ва унга амал қилади.

2. Биз аввалги тадқиқотларимизда ёзганимиздек, “Хуш дар дам” тамойилида нафас олиш ва чиқариш вазифаларини адо этишда фақат ўпка асосий хизмат қилмай, юрак ва қалб марказий ролни бажарар экан. Айнан юрак қон билан бирга вужуднинг барча қисмларини кислород билан таъминлайди ҳамда юракда жойлашган қалб илоҳий зоту сифатларни тана, рух, ақл ва нафс марказларига етказиб, уларни илоҳий амр ила ҳаракат қилишини таъминлайди. Бунга сабаб нафас ўзи билан фақат ҳавони эмас, балким илоҳий файзу барака, нуру қувватни ҳам вужудга киритади. Ҳаво таркибидаги кислород юрак орқали барча вужуд аъзоларига тарқалса, юракда жойлашган илоҳий марказ бўлган қалб Оллоҳ изни билан унинг зоту сифаларини тана, рух, нафс[3] ва ақл марказларига етказиб, уларни бутун борлиқга уйғун илоҳий ҳаракатга рағбат ҳосил қилади. Юрак тананинг жисмоний маркази бўлса, қалб инсонни Оллоҳ билан боғлайдиган ҳам жисмоний, ҳам руҳий марказидир.

3. Нафас орқали илоҳий изн билан кирган қувватлар тана, руҳ асосларини бутун олам билан уйғун, мувозанатда ҳаракат қилишга сабабчи бўлади. Натижада инсон Оллоҳнинг ҳақиқий бандаси сифатида бутун борлиққа эзгулик қилади. Тананинг ҳар бир маркази, руҳ, нафс ва ақл ҳам эзгу амалли бўладилар. Қалб бутун илоҳий изну қувватнинг маркази бўлиб, уларни эзгуликка сафарбар этади. Бутун борлиқ билан уйғун, мувозанатда бўладиган инсон ўз ҳадди, меъёрини билади ва ўз-ўзини англаб ўзига белгиланган вазифани мукамал адо этади. Бундай инсон ҳақиқий бандалик мақомига етади.

4. “Ҳуш дар дам” тамойили натижасида нафас инсоннинг ҳам жисмоний танаси ҳаётига, ҳам руҳий, маънавий қалбига ҳаёт бағишловчи зарралар, нуру файз мажмуидир. Нафас инсон танасидан ташқарида бўлган муҳитдаги илоҳий неъмат - ҳаво ҳамда илоҳий файзу футуҳ, изн ва куч-қувватни унинг психологик ҳолатига боғлиқ ички муҳитига киритади, яъни инсонни бутун борлиқ билан боғлайди ва уйғунлаштиради. Нафас фақат ҳаво ва кислород эмас, балким у илоҳий даргоҳ манбаидан ҳосил бўлувчи ва бутун самонинг илоҳий моҳиятини ўзида акс эттирувчи улуғ ва латиф неъматдир. Нафас олиш бу нурли материя ҳамда Оллоҳнинг латиф қувватидан баҳраманд бўлиш жараёнидир.

Нафас олиш жараёни инсон жисмини тозалаш билан бирга унинг ҳиссиётларини: шодлик, хафалик, ҳаловат, роҳат, ғазаб ва бошқаларни туғдиради. Нафас ҳам миқдор жиҳатидан, ҳам сифат жиҳатидан инсонни саломатлигига таъсир этади. Инсон нияти пок, вужуди зоҳиран ва ботинан пок, манзили пок ҳолатида тоза, соф ҳаводан нафас олганида илоҳий моҳиятни ҳис этади ва унга уйғун мукамал ҳаракатда бўлади. Ҳаром луқма, ҳаром кирган вужуд ва ифлос ҳаводан нафас олиш инсоннинг соғлигига ёмон таъсир этади, чунки бу ҳолат табиий, илоҳий тоза муҳитни ифлослантиради. Демак, инсонни ҳолати нафас олишига таъсир этади. Инсон кўп ғазабланса, руҳий тушкунликка тушса, кўрқса нафас олиш жараёнига салбий таъсир этади. Аксинча, гўзал табиат, гуллар ифори, яхши куй ва мусиқа нафас олишга ижобий таъсир этади.

Нафас олиш жараёнида инсон Оллоҳ билан боғланади. Агар у “Ҳуш дар дам” онгли нафас олиш жараёнига амал қилса тўлақонли нафас олади ва ҳақиқий тирик ҳолатида умрини мазмунли ўтказади. Қуръони Каримни қироат билан ўқиш ҳам тўғри нафас олишга ёрдам бериб, инсонни файзу баракали қилади. Тасаввуфда зикр амалиёти мавжуд. Зикр тўғри нафас олиш жараёнида катта аҳамиятга эгадир. Оллоҳни эслаш билан боғлиқ зикр амалиёти тўғри нафас олиш билан боғлиқдир.

Хулоса. “Ҳуш дар дам” рашҳасининг моҳияти шундаки, у инсонни онгли нафаси орқали бутун борлиқ билан боғлайди ва унга мос, уйғун ҳаракатни таъминлайди.

1. Нафас бир томондан вужудга атмосфера ҳавоси билан кислородни киритиб танани соғломлаштиришга ёрдам бериб, ҳаёт бағишласа, иккинчи томондан инсонни Оллоҳ билан боғлайди ва илоҳий изн-ҳукм, ирода, нур, файзни ботинга киритиб инсон умрига мазмун-моҳият бағишлайди.

2. “Ҳуш дар дам” тамойилининг асоси бўлган нафас ҳаво ва илоҳий изн, нур, файз ҳамда қувват каби латифлар мажмуасидан иборатдир.

3. Инсон нафас олиш жараёнида юраги жисмоний, табиий марказ сифатида унинг бутун вужудига кислородни етказиб, унга ҳаёт бағишлайди. Унинг қалби илоҳий марказ бўлиб, Оллоҳнинг изни, нури, файзи, қувватини бутун тана, ақл, нафс ва руҳий

марказларга етказди. Шу билан инсонни бутун болиқ билан алоқага киритиб, уйғун, мувозанатдаги ҳаракатини таъминлайди. Жисмоний ва илоҳий марказ ёдамида “Ҳуш дар дам” тамойили инсонни камолотига ёрдам беради.

4. Инсонни зоҳиран Олами сағир - Кичик олам ва ботинан Олами кабир - Катта олам бўлишига “Ҳуш дар дам” тамойили асосий рол ўйайди. У онгли нафас орқали инсонни илоҳий бўлишга, илоҳий амрни ҳис этишга, ботинини нуру файзга тўлишига ёрдам беради.

5. “Ҳуш дар дам” тамойили инсонни коинотни бир қисми сифатида нафас олиши билан фақат табиат ва атмосферадан эмас, балки илоҳий амр ила яралган ва ломакон, лозамон, яъни макон ва замондан ташқаридаги илоҳий оламдан ҳам нафаси орқали илоҳий файздан баҳраманд бўлувчи илоҳий хилқат бўлишига ёрдам беради.

6. Инсон юраги табиий вужуд маркази бўлиб, нафасни тананинг барча нуқталарига етказса, қалб инсонни Оллоҳ билан боғлайдиган бутун борлиқ маркази ва илоҳий нур, тебранишларни қабул этувчи, фаҳмлайдиган марказдир. Умумий хулоса қилсак, “Ҳуш дар дам” тамойили инсонни илоҳий мавжудотга айланишига ёрдам берувчи Нақшбандия талимотининг асосий талабларидан биридир.

Адабиётлар / Литература / References:

1. Абул Муҳсин Муҳаммад Абул Муҳсин Муҳаммад Боқир ибн Муҳаммад Али. Мақомоти Хожа Баҳоуддин Нақшбанд / Форсийдан таржимон, сўз боши, изоҳ ва луғат муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. – Тошкент: Ўзбекистон, 2019. – 335 б.
2. Алишер Навоий. Фарҳод ва Ширин/ Хамса. Тўла Асарлар Тўплами. Ўн жилдлик. Олтинчи жилд. – Тошкент: Ғафур Ғулом номидаги нашриёт-матбаа ижодий уйи, 2011. – 805 б.
3. Муҳаммад Зоҳид Қутқу. Нафс нимадир?. Таржимон: Зебунисо Ҳусайн қизи. Т.: “Sharq” 2021. 335 б.
4. Наврўзова Г. Нақшбандия тасаввуфий таълимоти ва баркамол инсон тарбияси. – Тошкент: Фан, 2005. – 233 б.
5. Наврўзова Г. Н Нақшбандия – камолот йўли. – Тошкент: Фан, 2007. – 189 б.
6. Наврўзова Г.Н. Хожа Баҳоуддин Нақшбанд ҳаёти ва маънавий мероси. – Т.: Фан, 2021. – 244 б.
7. Наврўзова Г.Н. Нақшбандия таълимотида ҳаёт тушунчаси. Islom tafakkuri. 1-Maxsus son. 2023. - Б. 3-10.
8. Наврўзова Г.Н. “Ҳуш дар дам” тамойили ва билиш масалалари. Фалсафа ва ҳуқуқ. 2023. №2. 42-44-б.
9. Наврўзова Г.Н. “Ҳуш дар дам” тамойили: фалсафий таҳлил. Scientific forum:theory and practice of research III International scientific and theoretical conference. 10 march, 2023. С.171-173.
10. Наврўзова Г.Н., Рахматова Х.Х. Нақшбандия тушунчалари генезиси. Бухоро: “Бухоро”, 2010. 155 б.
11. Наврўзова Г., Зоиров Э. Бухорои шарифнинг етти пири. – Тошкент: Muharrir nashriyoti, 2018. – 72 б.

12. Navruzova G.N. Bahauddin Naqshband – the seventh pir of Bukharai Sharif (Noble Bukhara). Islom tafakkuri (Maxsus son), 2020. – B. 5-8.
13. Наврўзова Г.Н. “Dam – bu damdir” // Тафаккур. 2019. 3-сон. 119-121-бет.
14. Наврўзова Г.Н. Маҳдуми Аъзам Нақшбандия асоси бўлган тўрт калима хусусида// ACADEMIC RESEARCH IN EDUCATIONAL SCIENCES. 2021. №3. 188-199- бет.
15. Проф. Инайят-хан. Суффиское послание о свободе духа. Москва: 1914. 47 С.
16. Фахруддин Али Сафий. Рашаҳоту айнил-ҳаёт («Обиҳаёт томчилари»): тарихий-маърифий асар / Табдил қилувчилар, нашрга тайёрловчилар: М.Ҳасаний, Б.Умрзоқ. Масъул муҳаррир: Б.Умрзоқ (ЎзР ФА Абу Райҳон Беруний номидаги Шарқшунослик институти). – Т.: Абу Али Ибн Сино номидаги тиббиёт нашриёти, 2004. – 536 б.
17. Хожа Абдулхолиқ Гиждувоний. Сўз боши, таржима луғат ва изоҳлар муаллифи Маҳмуд Ҳасаний. – Тошкент.: Ўзбекистон, 2003. – 128 б.
18. Шайх Хаким Моуннуддин Чиштий Суффиское целительство. Москва – Санкт-Петербург: “Диля”, 2002. С. 147-151.
19. Қуръони карим таржимон ва тафсир муаллифи Шайх Абдулазиз Мансур. Т.: “Sano-standart”, 2021. 618 б.